

DOI 10.52363/2414-5866-2023-1-34

УДК 351.82: 330

Жировий Б.В. здобувач, ННВЦ НУЦЗУ, м. Харків
ORCID: 0009-0000-5662-3950

Zhyrovi B. Postgraduate student, Training Research and Production Center of the National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМ БЕЗПЕКИ У МІЖНАРОДНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ЗМІСТ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

APPROACHES TO SECURITY ISSUES IN INTERNATIONAL RESEARCH: CONTENT AND METHODOLOGICAL ISSUES

У статті проведено аналіз змісту поняття безпека, та вивчено основні підходи та визначення терміну людської безпеки. Вивчено підходи закордонних учених до визначення цього терміну, проаналізовано методологічні проблеми та розбіжності у визначення поняття людська безпека. Визначено наповнення поняття безпеки та усіх його складових за тлумаченнях різних науковців. Проведено аналіз концепції безпеки в різних державах, де державна політика забезпечення людської безпеки проводиться ефективно та успішно виконує повною мірою державну функцію забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: *забезпечення національної безпеки, безпека, концепція безпеки, міжнародна безпека, виклики, humansecurity.*

The article analyzed the content of the concept of security, and studied the main approaches and definition of the term human security. The approaches of foreign scientists to the definition of this term were studied, methodological problems and disagreements in the definition of the concept of human security were analyzed. The content of the concept of security and all its components according to the interpretations of various scientists has been determined. An analysis of the concept of security in various states was carried out, where the state policy of ensuring human security is carried out effectively and successfully fully fulfills the state function of ensuring national security.

Keywords: *ensuring national security, security, concept of security, international security, challenges, humansecurity.*

Постановка проблеми. В сучасному світі, де напружена обстановка, постійні збройні конфлікти, вторгнення в Україну та окупація частини її територій, де безпека особистості в деяких частинах нашої держави ставиться

під питання а держава не спроможна забезпечити її повною мірою, постає питання визначити поняття людської безпеки, для проведення ефективної державної політики забезпечення безпеки особистості. Визначення поняття людської безпеки можливе після аналізу закордонного досвіду, та імплементації адаптованих до сучасних українських реалій висновків по формуванню поняття людської безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення основних понять безпеки досліджувалась західними вченими, активно обговорювалась на засіданнях безпекових організацій та конференціях.

У вітчизняній літературі методологічні проблеми визначення основних термінів в безпековій політиці досліджені в роботах таких учених, як [1; 4; 5].

Постановка завдання. Метою статті є визначення підходів до проблем безпеки у міжнародних дослідженнях, методологічних проблем до формування основних безпекових термінів.

Виклад основного матеріалу. Більшість дослідників сьогодні сходяться на тому, що вивчення проблем безпеки займає одне з провідних місць. Незважаючи на широкий плюралізм теорій у цій галузі, існує і певний консенсус у розумінні того, що таке «безпека». Так чи інакше, але в багатьох визначеннях терміну «безпека» сьогодні можна виділити якийсь загальний зміст: безпека — це відсутність (або свобода) від загроз фундаментальним цінностям індивідів та груп людей. Центральним пунктом розбіжностей у вивченні безпеки є проблема рівнів досліджень, а саме, який рівень безпеки є найважливішим у теоретичному та прикладному значенні: індивідуальний, національний чи глобальний (міжнародний). Класичні концепції безпеки — реалістична та ліберальна — здебільшого формувалися в період «холодної війни». Відповідно, вони зазнали впливу тих концепцій чи стереотипів, які були характерні для того періоду.

Ряд європейських дослідників небезпідставно вважають, що і реалістичний, і ліберальний підходи до вивчення безпеки, незважаючи на деякі відмінності в деталях, виходять із державно-центричного (етноцентричного) тлумачення безпеки. [3] Навіть неоліберальний інституціоналізм, зрештою, говорить про міжнародну безпеку, розуміючи її як безпеку у відносинах між державами. Тільки на відміну від реалізму інструментом забезпечення міжнародної безпеки виступають міжнародні та регіональні інститути. Однак, як показує практика, в сучасних умовах використання класичних підходів для практичного забезпечення міжнародної та національної безпеки недостатньо. Формування концепції людської безпеки. Нові підходи до забезпечення міжнародної та національної безпеки стали складатися у міжнародних дослідженнях після закінчення холодної війни. Їх відмінністю в першу чергу є критика традиційних концепцій безпеки. Йдеться про соціальний конструктивізм і так званий «критичний підхід», що зазнав впливу неомарксизму і

постмодерністських ідей. Критичний підхід (Р. Кокс, С. Сміт) переорієнтував увагу дослідників від держави до індивідів, вважаючи, що держави та інститути можуть не лише забезпечувати безпеку, а й загрожувати безпеці людей. Деякі вчені стверджували, що безпека може бути забезпечена лише через визволення людей (human emancipation), яке має на увазі «звільнення людей, як індивідуумів, так і груп, від соціальних, фізичних, економічних, політичних та інших обмежень, що перешкоджають їм здійснювати вільний вибір. Близькі до критичного підходу у питаннях безпеки феміністські концепції, що роблять, щоправда, акцент на гендерних проблемах міжнародної безпеки.

Розвиток альтернативних підходів до безпеки відбувався на тлі не лише масштабних політичних та соціально-економічних змін 1990-х рр., а й за умов кризи класичних теорій міжнародних відносин та дискусій з методологічних питань. Нові виклики безпеки — тероризм, проблеми довкілля, зростання бідності та розриву — поставили перед експертною спільнотою, політиками та міжнародними організаціями питання щодо розробки інструментів вирішення глобальних проблем. Але неореалізм і неолібералізм, що домінували в науковому середовищі й впливали на уми політиків, не змогли запропонувати адекватних ідей. Критичні, постмодерністські та конструктивістські концепції більшою мірою займалися критикою існуючих теорій та практичних підходів у галузі безпеки, але жодних концептуально нових ідей не запропонували. У цьому сенсі поява теорії людської безпеки (human security) була певною мірою цілком логічною. [5]

Нова концепція відрізнялася мультидисциплінарним розумінням безпеки, що мало на увазі підключення до досліджень безпеки експертів у таких галузях, як «дослідження розвитку» (development studies), міжнародні відносини, «стратегічні дослідження» та дослідження прав людини. Це відобразило також нові явища в міжнародних дослідженнях в цілому, які почали набувати мультидисциплінарного характеру. Типовим прикладом такої наукової інтеграції можна вважати Інститут міжнародних досліджень Фрімана-Спольпри Стенфордському університеті (США). Прихильники нової концепції запропонували прийняти так званий «порядок денний людської безпеки» (human security agenda). Вони виходили з того, що якщо ми хочемо дійсно захистити безпеку громадян (індивідів та груп), то маємо докорінно змінити інструментарій досліджень і відійти від колишніх концепцій національної безпеки, які передбачали лише просте виживання громадян у рамках національної держави. Тепер не лише держави, але весь світ має стати безпечнішим для людей. Зміст концепції людської безпеки та основні школи Перше визначення поняття «людська безпека» (Human Security) з'явилося в 1994 р. у доповіді ООН «Human Development Report», яка представляла одну зі щорічних публікацій Програми розвитку ООН (UNDP)).

"Концепція безпеки, - йдеться в доповіді - "надзвичайно широка, щоб визначити її дуже чітко: як безпека території від зовнішньої агресії або як захист національних інтересів у зовнішній політиці, або як глобальна безпека від загрози ядерного знищення .... Осторонь залишаються законні потреби звичайних людей, які прагнуть безпеки в своєму повсякденному житті ».

Якщо критика з боку авторів доповіді зрозуміла і переконлива, то пропозиції для нової концепції далекі від ясності: «Людська безпека може бути зрозуміла у двох аспектах. А саме: по-перше, безпека від таких постійних загроз, як голод, хвороби та репресії; а по-друге, це захист від надзвичайних ситуацій і збитків подій у повсякденному житті, чи вдома, на роботі чи в суспільстві». Таким чином, зміст поняття «людська безпека» дуже широке: від проблем повсякденного життя громадян до надзвичайних ситуацій. Саме це стало предметом критики опонентів концепції. Але автори доповіді, випереджаючи такі виступи, постаралися чітко визначити елементи людської безпеки:

- 1) економічна безпека (відсутність бідності — freedom from poverty);
- 2) продовольча безпека (food security: доступ до їжі);
- 3) безпека здоров'я (health security: доступ до медичної допомоги та захист від хвороб);
- 4) безпека навколишнього середовища (захист від екологічних катастроф та забруднення навколишнього середовища – environmental security);
- 5) особиста безпека (personal security: фізична безпека від таких загроз, як тортури, воєнні дії, злочинність, домашнє насильство);
- 6) безпека співтовариства (community security: збереження традиційних культур та етнічних груп, а також фізична безпека таких груп);
- 7) політична безпека (наявність громадянських і політичних прав і свобод від політичного переслідування).[4]

Настільки довгий список перелічених елементів зайвий раз демонструє, як складно визначити термін «людська безпека» і що могло бути безболісно виключено із зазначеного перерахування. Складається враження, що автори доповіді спеціально ухилилися від чіткого визначення наукових кордонів. Натомість автори спеціально наголосили на «всеохоплюючому» та «інтегративному» характері концепції, в якій вони бачать явні переваги в порівнянні з іншими, класичними підходами. У сучасних дослідженнях та в політичних документах домінує визначення з доповіді UNDP 1994 р. Його вважають «найбільш авторитетним» формулюванням, хоча навіть серед прихильників концепції існує практика пристосовувати визначення ООН під власне розуміння та інтереси.

Для ілюстрації цієї думки можна послатися два приклади — Японію і Канаду. [1] Обидві країни використовували концепцію людської безпеки розробки національних зовнішньополітичних стратегій. Однак обидва підходи відрізняються. Забігаючи наперед, відзначимо, що японський і канадський

приклад ще цікаві тим, що демонструють розбіжності у двох найбільших школах HumanSecurity. Так, японський підхід передбачає, що «людська безпека» «вивчає всі загрози для людського виживання, повсякденного життя та гідності — деградацію екології, порушення прав людини, транснаціональну злочинність, наркотики, проблеми біженців, бідність, протипіхотні міни та інфекційні захворювання — та пропонує ефективні заходи боротьби з ними». Навпаки, Канада пропонує більш вузьке визначення Human Security, яка розуміється як «свобода від постійних загроз правам людей, безпеці та їх життю». Але навіть таке розуміння «людської безпеки» дуже широке і відкрите для тлумачень. [5]

Так, серед іншого, канадська версія терміну включає безпеку від фізичних загроз, досягнення прийнятної якості життя, гарантію фундаментальних прав людини, верховенство закону, якісне управління, соціальна рівність, захист цивільних від конфліктів та сталий розвиток. У той же час Human Security Network (Мережа «людської безпеки»), до якої крім Канади, Норвегії та Японії входять і кілька інших держав та велика кількість міжнародних неурядових організацій, визначає для себе як мету – «зміцнення людської безпеки за допомогою ідей, що створюють більше гуманний світ, у якому люди могли б жити в безпеці та гідно, вільний від потреби та страху з рівними можливостями для розвитку свого людського потенціалу». Мотиви авторів цієї заяви благородні та зрозумілі, проте вони мало що прояснюють у розумінні концепції людської безпеки. Ряд академічних досліджень з цієї теми також широко інтерпретують об'єкт вивчення. В інших роботах робляться спроби уточнити або переглянути перелік елементів HumanSecurity, наведений у доповіді Програми ООН з розвитку.

Наприклад, таку спробу зробив Дж. Неф. Він пропонує наступний перелік питань:

- 1) екологічна, особиста та фізична безпека;
- 2) економічна безпека;
- 3) соціальна безпека, включаючи «свободу від дискримінації за віком, статтю, етнічною приналежністю або соціальним статусом»;
- 4) політична безпека;
- 5) культурна безпека, або «набір психологічних орієнтирів суспільства, що містять можливість контролю за умов невизначеності та страху».

Лаура Рід і Маджид Техранян пропонують власний список елементів, що становлять людську безпеку. Він включає психологічну безпеку, яка «формується на основі поважних, лояльних та гуманних міжособистісних відносин»; а також комунікаційну безпеку, або важливість «свободи та балансу інформаційних потоків». Інші вчені не прагнуть перегляду елементів Human Security, а пропонують однаково розширити визначення. [4] Так, згідно з Каролін Томас, завдання Human Security полягає у розробці інструментів для забезпечення «базових матеріальних потреб» та утвердженні «люд-

ської гідності», включаючи «емансипацію від репресивних державних структур, будь вони глобальними, національними або місцевими за походженням і масштабом». Р. Бедескі стверджує, що людська безпека включає «тотальність знання, технології, інститути та діяльність, які захищають, обороняють та зберігають біологічне існування людського життя; а також процеси, які захищають і вдосконалюють колективний світ і процвітання заради свободи людини». І все-таки, після уважного вивчення наведених вище визначень неясно, що ж є концепція і термін «human security». Тому в науковій літературі та політичній практиці продовжується пошук більш чітких меж концепції людської безпеки. Незважаючи на плюралізм думок у галузі термінології та елементів концепції, в останні роки спостерігається інституціоналізація наукового спрямування та становлення основних шкіл. Робляться спроби знайти практичне застосування нової концепції для адекватної відповіді глобальні загрози з усіх наявних ресурсів. Цей процес призвів до того, що в рамках концепції людської безпеки сьогодні сформувалися дві провідні наукові школи – «Свободи від страху» (Freedom from Fear) та «Свободи від потреби» (Freedom from Want). Вони розвивалися з урахуванням ідей згаданого вище доповіді ООН, у якій, зокрема, йдеться, що людська безпека потребує уваги як «свободі від страху», і до «свободі від потреби». Такий поділ спричинив і більш чітке визначення інструментів забезпечення безпеки та захисту людей від цих загроз. Школа «Freedom from Fear» насамперед прагне пошуку практичного інструментарію захисту індивідів від військових конфліктів і насильства. Цей підхід обмежує свою увагу лише на проблемах насильства, оскільки вважає, що таке звуження досліджень може призвести до позитивних наслідків у практичному застосуванні концепції Human Security. [2] Серед інструментів, які пропонуються школою, можна відзначити допомогу у надзвичайних ситуаціях, запобігання конфліктам та їх врегулювання, світобудівництво, яке є одним із головних об'єктів уваги цієї школи. Саме цей підхід проглядається у стратегії та тактиці зовнішньої політики Канади, особливо в ініціативі щодо відмови від використання протипіхотних мін. Друга школа — Freedom from Want — базується на ключовій ідеї доповіді ООН про те, що насильство, бідність, нерівність, хвороби та деградація навколишнього середовища мають бути у фокусі уваги концепції людської безпеки. На відміну від першої школи цей напрямок, як ми бачимо, поширює наукові інтереси далеко за межі насильства і робить особливий акцент на розвитку та цілях безпеки. У практичному плані цієї школи дотримується Японія, яка включила ключові положення концепції до стратегії зовнішньої політики України і з 1999 р. розвиває фонд просування ідей Human Security під егідою ООН.

Практичне застосування концепції людської безпеки. Проникнення концепції людської безпеки в реальну політику поставило нові питання, що виходять за межі схоластичних суперечок. Політики та вчені зіштовхнулися

з різними, але взаємопов'язаними проблемами, коли спробували застосувати визначення та інструменти людської безпеки у практичному плані. З погляду політиків на виклик необхідно реагувати не добрими проповідями, а пошуками конкретних рішень з політичних питань. Це вкрай складне завдання, і не тільки через широке охоплення та гнучкі визначення людської безпеки, але й тому, що прихильники Human Security вкрай неохоче розставляють пріоритети у величезній кількості завдань і принципів, які містяться в концепції.[1] Як уже говорилося вище, частина прихильників концепції людської безпеки підкреслює цілісність терміну, який на практиці, як видається, повинен означати звернення до всіх інтересів та цілей людської безпеки на рівній основі.

Наприклад, К. Рід наприкінці свого списку елементів людської безпеки відзначають наступне: «Важливо знову повторити, що ці перетинаються, взаємопов'язані категорії не становлять ієрархії безпеки: від особистої до національної, міжнародної чи екологічної. Навпаки, кожен простір «вторгається» всередину іншого і, по суті, широко пов'язане з політичними та економічними факторами». Спостереження, що простори людські та природні спочатку взаємопов'язані, стало трюїзмом, але це не дає переконливих доказів того, що задоволення всіх потреб, збереження цінностей та переслідування політичних цілей однаково важливі. Це також не допоможе політикам, особам, які приймають рішення, головне завдання — розподіл обмежених ресурсів на конкуруючих напрямках політики. З погляду реальних політиків немає і не може бути нічого важливішого, ніж питання національної безпеки, який би зміст у цей термін не вкладався.

Висновки. Концепція людської безпеки «надто широка і абстрактна, щоб представляти хоч якесь значення для політиків, оскільки виникає такий широкий спектр різних загроз — з одного боку, а з іншого — одночасно розпоряджаються різні і часом несумісні рішення, щоб вирішити проблеми. Втім і для тих, хто займається міжнародними дослідженнями, а не практичною політикою, завдання трансформації ідеї людської безпеки на корисний аналітичний метод в академічній роботі також проблематичне. Описана в деяких роботах суміш принципів та цілей, що асоціюється з концепцією, далека від чіткості, з якою вченим слід підходити до досліджень. Концепція Human Security поки здається більш віртуальною і залежною від упреджень та інтересів конкретних дослідників та політиків. Однак подальше майбутнє покаже, наскільки ця концепція зможе перетворитися на конкретну, цілісну теорію, яка чітко визначає причинно-наслідковий зв'язок між людською безпекою та факторами соціально-економічного, політичного та іншого характеру. Вивчення причинних відносин вимагає високого ступеня аналітичного поділу, якого поняттю людської безпеки сьогодні явно не вистачає.

Список використаних джерел:

1. Human Development Report, 1994 [Electronic resource]. – Mode of access: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_ete_nostats.pdf. – Title from screen.
2. Дзьобань О. П. Проблеми захисту національних інтересів України у сфері державної безпеки в умовах геополітичних трансформацій ХХІ століття : монографія / О. П. Дзьобань, В. Я. Настюк, В. В. Белевцева. – Харків : Право, 2013. – 295 с.
3. Коломієць О. Концепція національної безпеки Великобританії «в епоху невизначеності» / О. Коломієць // Панорама політологічних студій: наук, вісник Рівненського державного гуманітарного університету. - Вип. 8.- Рівне . РДГУ, 2012,-С. 142-147.
4. Коломієць О.В. Концепт міжнародної безпеки в контексті глобалізації : монографія / О.В. Коломієць. - Київ : Видавництво КиМУ, 2013.- 426 с.
5. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації : монографія / В. М. Співак. – Київ : Логос, 2011. – 416 с.

References:

1. Human Development Report, 1994 [Electronic resource]. – Mode of access: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_ete_nostats.pdf. – Title from screen
2. Dzoban O. P. ProblemyzakhystunatsionalnykhinteresivUkrainy u sferi derzhavnoi bezpeky v umovakh heopolitychnykh transformatsii KhKh Istolittia : monohrafiia / O. P. Dzoban, V. Ya. Nastiuk, V. V. Bielievitseva. – Kharkiv : Pravo, 2013. – 295 s
3. Kolomiets O. Kontseptsii anatsionalnoibezpeky Velykobrytanii «v epokhunevyznachenosti» / O. Kolomiets // Panorama politolohichnykhstudii: nauk, visnyk Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. - Vyp. 8.- Rivne . RDHU, 2012,-S. 142-147.
4. Kolomiets O.V. Kontseptmizhnarodnoibezpeky v kontekstihlobalizatsii : monohrafiia / O.V. Kolomiets. - Kyiv : VydavnytstvoKyMU, 2013.-426 s.
5. Spivak V. M. Polityko-pravovyi ta sotsio kulturnyi vymiry hlobalizatsii : monohrafiia / V. M. Spivak. – Kyiv :Lohos, 2011. – 416 s.